

"TISU ilmiy
tadqiqotlari
xabarnomasi"
ilmiy-uslubiy jurnali

<https://lib.tisu.uz>
ISSN 0000-0000

Турсунов Нурулло Нарзуллаевич,
Термиз иқтисодиёт ва сервис университети
доценти, тарих фанлари доктори
E-mail: nurullo2447603@gmail.com;

Қобилов Камолиддин Эшболтаевич,
Термиз иқтисодиёт ва сервис
университети мустақил тадқиқотчиси

ШАРҚИЙ БУХОРО БЕКЛИКЛАРИДА САВДО МУНОСАБАТЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ХУНАРМАНДЧИЛИК МАҲСУЛОТЛАРИНИНГ ЎРНИ

Аннотация: Мақолада, Бухоро амирлигининг маъмурий тузилиши, иқтисодий аҳволи, Шарқий Бухоро бекликлари аҳолисининг ҳўжалик фаолияти, савдо алоқалари, бозорнинг турлари, хунармандчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва хунармандчилик уюшмалари, хунармандчиликнинг иқтисодий, табиий-географик муҳит билан боғлиқ жиҳатлари баён этилган. XIX аср охири - XX аср бошларида шаҳарларда аҳолининг ортиб бориши, товар-пул муносабатларининг кучайиши савдо-сотик ишлари ва хунармандчиликнинг ривожланишига сабаб бўлган масалалар таҳлил этилган. Аҳолининг хунармандчилик маҳсулотларига бўлган талабларининг ошири бориши ва хом ашё етказиб бериш имкониятларига қараб турли ҳудудларда хилма-хил соҳаларга ихтисослаша бошлаганлар. Минтақада мавжуд хунармандчилик уюшмалари ўзининг асрлар давомида шаклланиб келган урф-одат ва маросимларига эга бўлган.

Калит сўзлар: Бухоро амирлиги, вилоят, ҳудуд, шаҳар, қишлоқ, хунармандчилик, хунарманчилик уюшмалари, тўқимачилик, пахта, ипак, шойи, мисгарлик, заргарлик, кулолчилик, маҳсулот, савдо алоқалари, савдо-сотик, савдо растаси, товар-пул муносабатлари, иқтисодиёт, ишлаб чиқариш, бозор, темир йўл, Амударё флоти.

МЕСТО РЕМЕСЛЕННЫХ ТОВАРОВ (ПРОИЗВОДСТВ) В РАЗВИТИИ КУПИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В БЕКСТВАХ ВОСТОЧНОЙ БУХАРЫ

Аннотация: В статье описывается административное устройство Бухарского эмирата, экономическое положение, хозяйственная деятельность населения Восточно-Бухарского княжества, торговые отношения, виды рынков, ремесленное производство и ремесленные объединения, аспекты ремесел, связанные с хозяйственными, природными и географическая среда. В конце XIX-начале XX веков были проанализированы вопросы, которые привели к росту населения в городах, укреплению товарно-денежных отношений, развитию торговли и ремесел. В связи с растущим спросом населения на изделия кустарного промысла и наличием сырья они стали специализироваться на самых разных производствах в разных регионах. Существующие в регионе ремесленные объединения имеют свои традиции и обряды, формировавшиеся веками.

Ключевые слова: Бухарский эмират, район, территория, город, село, ремесло, ремесленные объединения, текстиль, хлопок, шёлк, медь, украшения, керамика, изделия, торговые отношения, торговля, товарно-денежные отношения, хозяйство, производство, рынок, ж / д, Амударьинский флот.

THE ROLE OF HANDICRAFT PRODUCTS IN THE DEVELOPMENT OF TRADE RELATIONS IN THE EASTERN BUKHARA REGION

Annotation: The article describes the administrative structure of the Emirate of Bukhara, the economic situation, the economic activities of the population of the East Bukhara principality, trade relations, types of markets, handicraft production and handicraft associations, aspects of crafts related to the economic, natural and geographical environment. At the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, issues were analyzed that led to the growth of the population in cities, the strengthening of commodity-money relations, the development of trade and crafts. Due to the growing demand of the population for handicrafts and the availability of raw materials, they began to specialize in wide variety of industries in different regions. Craft associations existing in the region have their own traditions and rituals that have been formed over the centuries.

Keywords: Emirate of Bukhara, district, territory, city, village, crafts, craft associations, textiles, cotton, silk, copper, jewelry, ceramics, products, trade relations, trade, commodity-money relations, economy, production, market, railway, Amu Darya fleet.

Кириш.

Бухоро амирлигининг маъмурий тузилиши, Шарқий Бухоро бекликлари аҳолиси, шаҳарларининг иқтисодий ҳаёти, аҳолининг ҳўжалик фаолияти, савдо алоқалари, бозор-ларининг турлари, ҳунарманд-чилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва ҳунармандчилик уюшмалари, ҳунар-мандчиликнинг иқтисодий, табиий-географик муҳит билан боғлиқ жиҳатлари мақолада ўз аксини топган.

Қарши, Шаҳрисабз, Китоб, Ғузур, Шеробод, Денов бекликларида аҳоли сонининг ортиб бориши, товар-пул муносабатларининг кучайиши савдо-сотиқ ишлари ва ҳунармандчиликнинг ривожланишига сабаб бўлган масалалар таҳлил этилган. Аҳолининг ҳунармандчилик маҳсулотларига бўлган талаб-ларининг ошиб бориши ва хом ашё етказиб бериш имкониятларига қараб турли ҳудудларда хилма-хил соҳаларга ихтисослаша бошлаганликлари масала-ларини тадқиқ этиш муҳим ҳисоб-ланади.

Мавзуга оид адабиётлар: XIX аср охири – XX аср бошларида Шарқий Бухоро бекликларида савдо муносабат-лари ва ҳунармандчилик маҳсулотлари, товар-пул айирбошлаш, бозорларнинг турлари ва қарвон-саройлар тўғриси-даги маълумотлар Ўзбекистон Миллий архивининг қуйидаги бир қатор жамғарма (фонд)ларидаги ҳужжатларда ёритилган: И-1-жамғарма; И-3-жамғарма; РДХТА, 1396-жамғарма ва бошқалар.

Ушбу мақолани ёзишда архив ҳужжатларидан ташқари, ўша даврда фаолият кўрсатган тадқиқотчилар Н.В. Ханьков, Д.Н. Логофет, А.Вамбери, Семенова-Тянь-Шанский, М.Е.Массон сингари шарқшунос, тарихчи ва ўлкашунос олимларнинг асарлари, стати-

стик тўпламлар, даврий матбуот материаллари, шунингдек совет ва мустақиллик даври олимларининг тадқиқотлари муҳим манба вазифасини ўтаб, улардаги кўпгина маълумотлар илк маротаба илмий тадқиқот доирасида тадқиқ этилди.

Шарқий Бухоро бекликларининг жойлашуви, савдо-сотиқ муносабат-лари, қарвон савдо йўллари, бозорлари ҳақидаги маълумотларни Б.Х.Қармышева, В.Л.Воронина, М.А.Абдураимов, Р.Ризаев, Н.М.Маннонов, Ҳ.Зиёев, М.Қаримова, Г.А.Михалиева, Р.Э.Холиқова, Н.Обломуродов, Г.А.Аъзамоваларнинг асарлари ва тадқиқот-ларида келтирилган. Шунингдек, бекликлардаги ижтимоий-иқтисодий ҳаёт, аҳолининг ижтимоий аҳоли ва бозорлардаги савдо-сотиқ муносабат-лари тарихига оид илмий тадқиқотларни олиб борган Э.Қобулов, С.Турсунов, Н.Турсунов, Ф.Очилдиев, Ш.Алламуратов каби олимларнинг тадқиқот-ларида ҳам баён этилган.

Масалан, Ғузур чорва моллари сотиш ва сотиб олишда энг катта бозорларга эга бўлган

Тадқиқот методологияси.

Мазкур мақолада қатор методлар – тарихийлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, ҳолислик тамойиллари асосида ёритилган бўлиб, XIX аср охири – XX аср бошларида Шарқий Бухоро беклик-ларида савдо муносабатлари ва ҳунармандчилик маҳсулотлари, товар-пул айирбошлаш, бозорларнинг турлари ва қарвонсаройлар тўғрисидаги маълумотлар тарихи тадқиқ этилган.

Таҳлил ва натижалар.

Маълумки, Бухоро амирлиги (1753-1920) йилларда монархик бошқарув тизимига асосланган бўлиб, давлат бошлиғи амир ҳисобланган. Вилоятларни беклар бошқаришган ва улар амирга бўйсунган. Бекликлар амлоқларга бўлиниб, амлоқлик таркибига бир неча қишлоқлар кирган. Амлоқликларни бек томонидан тайинланган амлоқдорлар бошқаришган. Қишлоқларда эса оқсоқоллар раҳбарлик қилишган [1, Б.31].

XIX аср охири - XX аср бошларида амирликда 20 та мустақил беклик ва 9 та мустақил туман мавжудлиги манбаларда келтирилган [2, Б.21.]. 1912 йилда эса амирликда 26 та беклик ва улардан мустақил 11 та туман бевосита амирликка бўйсунган. 1915 йилда амирликда 27 беклик (вилоят) ва 11 та тумандан иборат эди [3, Б.52-53.]. Кўриниб турибдики, Бухоро амирлигида содир бўлган турли сиёсий, иқтисодий жараёнлар натижасида маъмурий тузилишида баъзан ўзгаришлар ҳам содир бўлган.

Хунармандчиликнинг асосий марказлари Қўқон, Тошкент, Андижон, Марғилон, Бухоро, Самарқанд, Урганч, Хива, Қарши, Шаҳрисабз, Денов каби шаҳарларнинг тутган ўрни катта бўлган. Ушбу шаҳарларда маҳаллий хунармандлар томонидан яратилган кундалик турмуш эҳтиёжлари учун зарур ҳисобланган ҳар хил маҳсулотлардан тортиб, турли хунармандчилик соҳалари учун керак бўлган хом

ашёлар, моҳир усталар томонидан ясалган бадий хунармандчилик буюмлари қўшни давлатларга ва атрофдаги қишлоқларда истиқомат қилувчи аҳоли томонидан ишлаб чиқарилган моллар билан савдо (айирбош) қилинган.

Бу соҳа вакиллари тўқимачилик, мискарлик, кулолчилик, заргарлик, ипак ва шойи матолари тўқиш ва бошқа кўплаб хунармандчилик турлари ҳамда касб соҳаларида ўз маҳсулотларини санъат асарлари даражасига етказиб тайёрлаш билан бирга, аҳолининг хунармандчилик маҳсулотларига бўлган талабларини қондириш ва ташқи бозорга ҳам чиқарар эдилар [4, Б.174.].

Ўрта Осиё шаҳарларининг савдо марказларига айланишида, бозорларнинг катта ёки кичиклиги, жойлашган ўрни, қандай турдаги маҳсулотларни сотиши ва ихти-сослашганлигига ҳам боғлиқдир. Масалан, бўз бозори, тери бозори, от эгар-жабдуқлари бозори, пичоқ бозори, гилам бозори, пахта бозори, сабзавотчилик, боғдорчилик маҳсулотлари бозорлари алоҳида бўлган.

Бухоро амирлиги ва унинг аҳолиси савдо-сотиқ ишларининг ривожланишига эътибор қаратиб, қўшни давлатлар Қўқон хонлиги, Хива хонлиги, Афғонистон, Эрон, Ҳиндистон каби мамлакатлар билан савдо ишларини олиб борган [5, Б.171-176.].

Бухоро амирлигида аҳолининг моддий эҳтиёжининг ортиб бориши савдо муносабатларининг кенгайишига ва хунармандчиликнинг ҳам ривожланишига сабаб бўлган. Ички бозорда Бухоро, Самарқанд, Қарши, Фузор шаҳарлари амирликнинг йирик савдо марказлари ҳисобланган. Масалан, Фузор чорва моллари сотиш ва сотиб олишда энг катта бозорларга эга бўлган [6, Б.12-13.].

А.Вамбери XIX асрда Бухоро амирлигида бўлган даврда шаҳар бозорлари ҳақида: "...бозорлари ўзга юртлиқнинг

✕
**Фузор чорва моллари
сотиш ва сотиб олишда
энг катта бозорларга эга
бўлган**

✕ Бойсун беклигида 25 та руда эритиш печлари бўлиб, унда 50 киши фаолият кўрсатган

нигоҳида ундаги халқлар, кийимлар, урф-одатларнинг турли-туманлиги билан кўзни қамаштира-диган манзара намоён бўлади” —, деб айтган эди [7, Б.36.]. Тадқиқотчи А.Г.Аъзамованинг ёзишича, сўнгги ўрта асрлар шаҳарларидаги бозорлар маълум турдаги маҳсулотни сотишга ихтисос-лашган эди [8, Б.40.]. Б.Х.Карми-шеванинг қайд этишича, XX асрда Денов беклигининг Сина ва Вахшвор, Ҳисор беклигининг Газарак ва Хуфор, Бойсун беклигининг Пассурхи қишлоқ-ларида узумнинг 20 дан ортиқ навлари етиштирилган. Ушбу қишлоқларда истиқомат қилувчи маҳаллий аҳоли яримўтроқ чорвадор ўзбекларга, яқин атрофдаги бозорларда узум ва буғдойни жун, гўшт, қурилган пишлоқ каби маҳсулотларга алмаштиришган [9, Б.119.]. Шарқий Бухорода алоҳида мева навлари ажралиб турадиган қишлоқлар бўлиб, ҳатто ушбу меваларни узоқ ўлкалардаги шаҳарларнинг катта бозорларига ҳам олиб бориб сотишган. Масалан, Дашнобод-анорлари катта майдонларда экилган [9, Б.121.].

Шаҳарларда ҳунармандчилик уюш-малари ташкил қилинган бўлиб, бундай ҳунармандчилик марказларини Самар-қанд, Бухоро, Шаҳрисабз, Китоб, Қаршида борлиги ва ўнлаб гузарларни айтиш мумкин [10, Б.116.]. Бу каби гузарларда, асосан, алоҳида ҳунармандчилик тури билан шуғулланувчи ҳунармандлар яшаган ва уларнинг устахоналари ўзлари яшаётган ҳовли-ларида жойлашган [11, Б.116.].

Бундан ташқари бозорда ёки савдо расталарига яқин жойда алоҳида дўкон ҳамда устахонасига эга ҳунармандлар уюшмалари ҳам мавжуд бўлган. Демак, савдо-сотиқнинг ривожланишида ҳунар-мандчилик уюшмаларининг ихтисос-лашганлиги ва шаҳарларнинг савдо расталарига яқин бўлганлигини кузатиш мумкин. Баъзан эса ҳунармандчилик маҳсулотларининг ишлаб чиқилиши табиий-географик ва сиёсий жараён-ларга ҳам боғлиқ бўлган.

Ҳунармандчилик асосан йирик шаҳарлар билан бир қаторда йирик қишлоқларда ҳам кенг тарқалиб борди. Ҳунармандчиликнинг барча соҳаларида ўз касб уюшмалари мавжуд бўлиб, улар оқсоқоллар томонидан бошқарилган ва барча ишлаб чиқариш жараёни назорат қилинган. Четдан шогирд ёллаш кам учрайдиган ҳолат бўлиб, ҳунар-мандчилик сирлари асосан, отадан ўғилга мерос сифатида қолдирилган. Ҳунармандчиликдаги етакчи тармоқ тўқимачилик бўлган. Бунга сабаб бир томондан ички ва ташқи бозорда бу турдаги маҳсулотларга талаб кучли бўлса, иккинчи томондан тўқимачилик учун зарур бўлган хомашёларнинг маҳаллий эканлиги ва етарли бўлган-лиги эди [4, Б.170-171.].

Бу ҳақида фикр юритганда, Шарқий Бухоро бекликларида тоғли ҳудудларнинг кўп бўлганлиги ва бекликларни ҳимоя қилишга бўлган талаб натижасида қурол-яроғ ишлаб чиқишга эҳтиёжнинг ортиб бориши эди. Натижада, қуролсозлик устахоналарида қилич, найза, қалқон, пичоқ, сувлиқ, тақол ва турли хилдаги катта-кичик қуроолар, майда буюмлар ишлаб чиқарилган. Юрчи, Бойсун, Шеробод бекликларида мавжуд темир, тошкўмир рудаларидан фойдаланилган, Бойсун беклигида 25 та руда эритиш печлари бўлиб, унда 50 киши фаолият кўрсатган [12, С.56.; 26, Б.62.]. Оддий босқон кучи билан тайёрланган меҳнат буюмлари оғир меҳнат эвазига яратилса-да, ташқаридан келтирилатган сифатли қуролсозлик, игнасозлик, миҳсозлик каби темирчилик буюмлари маҳаллий усталар томонидан тайёрланган меҳнат маҳсулотларини сиқиб чиқара бош-лайди [26, Б.62.]. Айниқса, XIX асрнинг 80-йилларидан-XX асрнинг бошларида Туркистонда, яъни Ўрта Осиё хонлик-лари ҳудудларида темир йўлларнинг қури-

лиши натижасида, рус маҳсулотлари учун маҳаллий бозорларга кенг йўл очилади. Кўплаб маҳаллий ҳунар-мандчилик устахоналари иқтисодий жиҳатдан қийин аҳволга тушиб қолади.

Темир йўл тармоқларининг ўтказилиши билан Россия империясидан Туркистонга, Ўрта Осиё хонликлари ҳудудига темир, чўян, тунука, жез, қалай, пўлат, симоб, аччиқ тош, елим, бўёқлардан анилин, турли-туман тайёр металл буюмлар, шиша буюмлар, тайёр чарм маҳсулотлари, рангли мовут, дори-дармонлар, шакар, қанд ва бошқа маҳсулотлар олиб келинган [13, Б.200.]. Шунингдек, подшо Россияси истилосидан сўнг ҳам Ўрта Осиё хонликлари шаҳарлари орқали Ҳиндистон, Эрон, Афғонистондан юқори сифатли чинни буюмлар, тўқимачилик буюмлари, қимматбаҳо тошлар, заргарлик буюмлари, зира-ворлар, қуруқ мева ва бошқа маҳсулотлар [14, Б.17.] Россия бозорларига ушбу мамлакатлар савдогарлари билан бир қаторда, Бухоро савдогарлари томонидан ҳам етказиб берилган [15, С.73.]. XIX асрнинг охирига келиб Россиядан Ўрта Осиё шаҳарларига металлнинг олиб келиниши ю баро-барга ва металл буюмлар 2,3 ҳисса кўпайган [16, Б.136.].

1887 йилда подшо Россиясининг Амударё флотилиясини ташкил этиши, Бухоро амирлигида дастлаб ҳарбий, кейинроқ савдо-сотиқдаги аҳамиятини ошириб борган [17, С.570.]. Амударё флотилияси кемалари чегарадаги ҳудудлардан Россияга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказган, қайтишда эса Россиядан саноат молларини олиб келган. 1914 йилги навигация даврида Россиянинг Европадаги қисмига Амударё флотилияси кемалари томонидан 457620 пуд юк, жумладан, 21937 пуд пахта хомашёси, 1627 пуд тери, 250 пуд қоракўл, 1679 қўй териси, 5213 пуд

беда уруғи, 3391 пуд жун, 408 пуд ипак келтирилди. Ўша даврнинг ўзида флотилия Бухоро, Хива ва Амударё бўлимига Россиядан қуйидаги юкларни олиб келган:

деҳқончилик қуроллари – 252 пуд;

керосин – 16538 пуд;

ёғоч материаллари – 27363 пуд;

ҳар хил мануфактура – 2292 пуд;

қанд – 15387 пуд [18, Б.68.] .

Бухоро амирлиги ва подшо Россиясининг Шарқ мамлакатлари билан савдо-сотиқ ишлари божхона кечувлари орқали тартибга солинган, натижада Амударё орқали Бухоро амирлигининг савдо-сотиқ ишлари устидан назорат ўрнатилди. Шунингдек, флотилия подшо Россиясининг амирликдаги хомашё маҳсулотларини тезроқ ташиб кетиш билан ўзида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни кўпроқ сотиш ҳамда Бухоро бозорларини тўлиқ эгаллаб олишга ҳам имконият яратган [19, Б.70.].

Бу даврда Шарқий Бухоро бекликларида ҳунармандчилик буюмларини сотишни маҳаллий бозорларда ҳунар-мандлар, даллолар ва савдо-

Бозорларда ҳунарманд ва савдогарларнинг жой пули, чой пули, бозор пули каби тўловлари ҳам бўлган

гарлар бажарган. Шаҳар бозорларида ҳунар-манд уста, косиб, заргар, темирчилар учун алоҳида махсус расталар ажра-тилган. Шунингдек, ҳунармандларнинг ўзлари устахона дўконларида ҳам ҳунармандчилик буюмларини сотиш-ган. Россия ҳукуматининг

Бухоро амирлиги ва Хива хонлигидаги вакилидан ёзма равишда рухсатномаси бўлган савдогарлар маҳаллий бозорларда дўкон очишлари мумкин бўлган [20, Б.3,8,15,18,21.]. Агар дўкон очмоқчи ва унда молларини соти-лишини режалаштираётганлиги тўғри-сида маълумотлар берилган. Маҳсулот-лар нақд пулга ёки маълум миқдорда товар айирбошлаш билан амалга оширилган.

Ўтроқ аҳоли, яъни чигатоилар, тоғчилар ҳунармандчиликнинг: темирчилик, дурадгорлик, тўқимачилик, тикувчилик, қулоччилик, тегир-мончилик, жувозкашлик, каштачилик, дўппидўзлик, этиқдўзлик, чармгарлик каби турли соҳалари билан шуғулланган бўлса, ярим ўтроқ аҳоли қўнғиротла, жузлар, манғитлар, саройларасосангилам тўқиш, ўтовлар учун керакли анжомлар тайёрлаш билан машғул бўлишган [26, Б.61-62.]. Ўтроқ аҳоли ва шаҳар атрофида яшовчи ярим ўтроқ аҳоли билан товар айирбошлаш катта миқдордаги ҳунармандчилик буюм-ларининг қўй, эчки, қорамол каби чорвалар билан биргаликда, тўқима-чилик, кўнчилик соҳаларига зарур хом ашёлари-жун, тери ва турли-туман гиламдўзлик маҳсулотларини ҳам айир-бошлаган. Шунингдек, деҳқончилик билан шуғулланган аҳоли ўзлари етиштирган полиз, сабзавот каби турли-хил деҳқончилик маҳсулотларини ҳунармандчилик маҳсулотларига товар кўринишида айирбошлаганлар [27, д.ё.].

XIX аср охири - XX аср бошларида Ўрта Осиё шаҳарларида солиқларнинг турлари 40 га яқин бўлган. Бундан ташқари ҳунармандлар ва савдогарлардан олинadиган солиқ-ларнинг асосийси даромад солиғи ҳисобланиб, мусулмон савдогарлардан ҳар бир раста учун 40 червон чет эл тангасидан бир миқдорда ундирилган бўлса, рус савдогарларидан 12 червонгача ундирилган. Шунингдек, ҳунармандлар ишлаб

✕
**40 червон чет эл тангасидан
бир миқдорда ундирилган
бўлса, рус савдогарларидан
12 червонгача ундирилган**

чиқарган маҳсулотини сотишдан олинadиган даромаднинг 40/1 миқдори-даги закот солиғи солинган. Ҳунарманд ва савдогарлардан ундирилган яна бир солиқ тури ўлпон бўлиб, уни тўлаш майда ҳунарманд ва савдогарлар учун жуда оғир бўлган [22, С.165.]. Бозорларда ҳунарманд ва савдогарларнинг жой пули, чой пули, бозор пули каби тўловлари ҳам бўлган [11, Б.185.].

Ташқи савдо муносабатларида, Қаршидан-Амударёгача бўлган ҳудудларда бунёд этилган карвон-саройларнинг алоҳида ўрни бўлган. Қарши шаҳрида XIX аср бошида учта карвон-сарой бўлган бўлса, кейинчалик уларнинг сони 10 тага яқинлашган [23, С.596.]. Ушбу карвонсаройларда чой-хона, ётоқхоналар мавжуд бўлиб, савдогарларнинг отлари, туялари учун ҳам ем-хашак сақланадиган бинолар ҳамда юклари сақланадиган алоҳида омборлар бўлган [24, С.299-351.].

Ўрта Осиё хонликларида маҳаллий ҳунармандлар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ички ва ташқи бозорларни имконият даражасида таъминлаган бўлса-да, аммо уларнинг яшаш шароити оғир аҳволда бўлган. Бунинг сабаби амирликда ва хонликларда ҳунармандчиликнинг ривожланиши учун моддий жиҳатдан амалий ёрдам берилмаган.

Бухоро амирлигидаги шаҳарлар айрим хунармандчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариши билан ажралиб турган. Масалан, Шеробод шаҳри кулолчилик маҳсулотлари, Бойсун шаҳри эса темир буюмлари ва тери маҳсулотларига қайта ишлов бериши, Денов шаҳри эса зеби-зийнат буюмларини тайёрлаши орқали ўзига хос ўринга эга бўлган. XIX аср ўрталарида Шеробод беклигидан 100000 танга, Денов беклигидан 75000 танга закот олиниб, ушбу солиқнинг маълум қисми хунармандларга тегиш-лидир [ЎзМА, И-1-жамғарма, 1-рўйхат, 1154-иш, 3-варақ].

Хулоса.

XIX аср охири - XX аср бошларида шаҳарларда аҳоли сонининг ортиб бориши, товар-пул муно-сабатларининг кучайиши савдо-сотиқ ишларининг ривожланишига сабаб бўлган. Айниқса, Денов, Шеробод, Шаҳрисабз, Қарши, Термиз, Фузор, Китоб, Бойсун шаҳарларида аҳолининг хунармандчилик маҳсулотларига бўлган талабларининг ошиб бориши ва хом ашё етказиб бериш имкониятларига қараб, турли ҳудудларда хилма-хил соҳаларга ихтисослаша бошладилар.

Шарқий Бухорода XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида маҳаллий хунармандчилик уюшма-ларининг ишлаб чиқарилиши содда усулда бўлишига қарамасдан, Россиядан кириб келган тайёр саноат маҳсулотларига нисбатан қисман бўлсада қарши тура олган. Минтақада мавжуд хунар-мандчилик уюшмалари ўзининг асрлар давомида шаклланиб келган урф-одат ва маросимларига эга бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Турсунов Н.Н. Жанубий Ўзбекистон аҳолиси моддий маданиятидаги трансформацион жараёнлар. -Тошкент, "Yangi nashr", 2019.-Б.31.
2. Холиқова Р.Э. XIX - XX аср бошларида Россия Бухоро муносабатлари. Докт.дисс. автореф.-Т.,-2006.-Б.21.
3. Очилдиев Ф. Сурхон воҳаси бекликларидаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар.-Т.,-2008.-Б.52-53.
4. N.Oblomurodov, A.Hazratqulov, F.Tolipov, N.Tursunov. O'zbekiston tarixi. -Т.: "Fan va texnologiya", 2011. -Б.174.
5. Ханьков Н.В. Описание Бухарского ханства.-СПб., -1843.-С.171-176.
6. РДХТА, 1396-жамғарма, 2-рўйхат, 1485-иш, 12-13-варақлар.
7. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии.-СПб., 1865.-361 с.
8. Аъзамова Г.А. Сўнги ўрта асрлар ўрта Осиё шаҳарларида хунармандчилик ва савдо.-Тошкент: Ўзбекистон, 2000.-53 б.
9. Кармышева Б.Х. О торговле в Восточных бекствах Бухарского ханства в начале XX в. в связи с хозяйственной специализацией (по этнографическим данным) // Товарно-денежные отношения на ближнем и среднем Востоке в эпоху средневековья.-М.: «Наука», 1979. -С.119.
10. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства (Историко-этнографические очерки). -Ташкент: АН УзССР, 1960.-147 с.
11. Қадимги Кеш-Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар.-Тошкент: Шарқ, 1998.-208 б.
12. Массон М.Е. К истории черной металлургии Узбекистана.-Т., 1947.
13. Зияев Ҳ. Тарих-ўтмиш ва келажак кўзгуси (Тарихнинг долзарб масалалари).-Тошкент, 2000.-230 б.
14. Каримова М. XIX аср ўрталарида Туркистон ва Хитой ўртасидаги савдо алоқалари // Академик Ўбайдулла Каримов номидаги ёш шарқшунослар илмий конференцияси тезислари.-Тошкент, 2006.
15. Михалиева Г.А. Узбекистан в XVIII-первой половине XIX века. (Ремесло, торговля и пошлины). -Ташкент: Фан, 1991.-114 с.
16. Каримова М. XIX аср иккинчи ярмида Россия товарларининг ўрта Осиё бозорларини эгаллаши // Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал - методологик муаммолар.-Тошкент: Академия, 1998.
17. Семенова-Тянь-Шанский В.П.Россия. Полное географическое описание Туркестанский край. -СПб.: Изд-во А.Ф. Деврисна, 1913. -С.570.
18. Rizaev R., Mannonov N.M. The edge of white gold. - Tashkent: Uzbekistan, 1964.-P. 68.
19. Алламуратов Ш. А. XIX аср охири-XX аср бошларида Бухоро амирлиги иқтисодий ҳаётида Амударё флотилиясининг ўрни //Взгляд в прошлое. - 2019. - № 21.
20. Ўз МА, И-3-жамғарма, 1-рўйхат, 557-иш, 3,8,15,18,21-варақлар.
21. Дала ёзувлари, 2020 йил. Сурхондарё вилояти Шеробод, Денов, Бойсун туманлари, Қашқадарё вилояти Қарши, Косон, Шаҳрисабз туманлари.
22. Абдураимов МА. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI-первой XIX века. Т.1. -Ташкент: Фан, 1966. -268 с.
23. Логофет Д.Н. В горах и на равнинах Бухары.-СПб., 1913.-619 с.
24. Воронина В.Л.Материалы по народной архитектуре Кашкадарьинской области Узбекской ССР // Среднеазиатский этнографический сборник. Ч.II.-М., 1959.-С.299-351.
25. Ўз МА И-1-жамғарма, 1-рўйхат, 1154-иш, 3-варақ.
26. Турсунов Н.Н. Жанубий Сурхон воҳаси этнографияси.-Тошкент: "Yangi nashr", 2015. -160 б.